

Powołanie Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism w 1928 roku w świetle zasobów Archiwum Akt Nowych

Marek Jabłonowski

Problemem badawczym tego artykułu jest powołanie w 1928 roku największej w dwudziestoleciu międzywojennym organizacji wydawców – Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism (PZWDiC). Związek, aktywny w okresie zawartym w cenzurach 1929–1939, reprezentował interesy wydawców prasy periodycznej w kontaktach z władzami państwowymi, pośredniczył w pertraktacjach dotyczących m.in. ustawodawstwa prasowego, spraw podatkowych i celnych, obrotu papierem, wyposażenia drukarni, akwizycji ogłoszeń i reklamy. Artykuł prezentuje dotychczasowe ustalenia, z perspektywą pogłębienia ich w przyszłości. Autorowi tekstu chodziło o przedstawienie genezy, celów statutowych oraz pokazanie aktywności organizacji w pierwszym okresie jej istnienia.

Bazę źródłową artykułu stanowią przede wszystkim dokumenty przechowywane w Ar-

chiwum Akt Nowych w Warszawie. Akta wytworzone przez struktury Związku nie trafiły do AAN w formie zwartej. Napływały w kilku partiach, w przedziale lat 1949–1970¹. U progu lat 70. przystąpiono do ich porządkowania, opracowywania i scalania, który to proces zakończono w 1975 r. Stan zachowania zespołu jest wysoki – 75 proc. materiałów (w stosunku do momentu zakończenia działalności przez organizację) mierzy 9,5 metrów bieżących i liczy 522 jednostki². Materiały zgromadzone w AAN stanowią istotny element bazy źródłowej dla wyjaśniania dziejów organizacji wydawców i prasy polskiej pierwszej połowy XX w. Przy okazji przeglądania wpisów w teczkach zespołu PZWDiC nasuwa się uwaga, że po okresie zainteresowania i badań źródłowych w ostatnich dekadach XX w., czego konsekwencją były liczne opracowania poświęcone dziejom prasy międzywojennego dwudziestolecia³, współcześnie

¹ Archiwum Akt Nowych, Polski Związek Wydawców i Czasopism w Warszawie (PZWDiC), patrz: *Wstęp do inwentarza Zespołu akt Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism z lat 1928–1939*, s. 8–9. Dalej – AAN, PZWDiC.

² AAN, PZWDiC, s. 9–15.

³ Patrz m.in.: *Bibliografia zawartości „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej”* (poprzednio „*Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*”) za lata 1962–1981, oprac. C. Gajkowska, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XX, nr 4; wśród druków zwartych, patrz m.in.: A. Paczkowski, *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980 oraz *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918–1939*, Warszawa 1983; W. Władyka, *Krew na pierwszej stronie*.

problematyka aktywności największej organizacji wydawców tamtych lat cieszy się mniejszym zainteresowaniem badaczy⁴.

Uwarunkowania społeczno-gospodarcze i polityczne powołania PZWDiC

Patrząc z perspektywy końca lat 30. ub. wieku na uwarunkowania mające znaczenie dla powołania Związku Wydawców, jego dyrektor Stanisław Kauzik zwracał uwagę na trudną sytuację prasy w drugiej połowie lat 20. Składały się na nią m.in. dynamiczny rozwój dzienników, zwłaszcza sensacyjnych, które zaczęły

wypierać prasę polityczną i o charakterze opiniotwórczym, trudności ekonomiczne wielu redakcji (wzrastający poziom kosztów produkcji wydawniczej), a także polityka gospodarcza władz państwowych (zwłaszcza w zakresie transportu i komunikacji, jak również spraw skarbowych i celnych), często nieuwzględniająca potrzeb i interesów wydawców⁵. Kauzik akcentował, że brak organizacji reprezentującej interesy środowiska był szczególnie odczuwalny w obszarze zagadnień ustawodawczych, co uwidoczniło się zwłaszcza w toku przygotowań rozporządzenia Prezydenta RP w 1927 r.⁶

Dzienniki sensacyjne Drugiej Rzeczypospolitej, Warszawa 1982; D. Nałęcz, *Zawód dziennikarza w Polsce 1918–1939*, Warszawa–Łódź 1982; A. Notkowski, *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926–1939*, Warszawa–Łódź 1987.

⁴ Jako przykłady posłużyć mogą opracowania: E. Kaszuba, *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń 2004; R. Habielski, *Wolność czy odpowiedzialność? Prasa i polityka w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, gdzie nie poświęcono mu szerszej uwagi. Częściej do prac i dokonań PZWDiC nawiązywano w przeszłości. A. Kołodziejczak zamieścił na temat Związku notatkę informacyjną w *Encyklopedii Drugiej Rzeczypospolitej*, zob. *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki i in., Warszawa 1999. Pogłębione materiały poświęcone sprawom aktywności poza granicami kraju oraz ogłoszeniowej w działalności Związku przygotowali: E. Rudziński, *Zagraniczna działalność Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism w latach 1929–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, R. XIII, nr 3 oraz *Sprawy ogłoszeniowe w działalności Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism w latach 1929–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, R. XIV, nr 1; K. Badziak, *Zabiegi Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism o obniżki cen papierów wydawniczych w latach 1931–1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XXIV, nr 2. Należy także odnotować, że wielu autorów zasłużonych dla badań prasy Drugiej Rzeczypospolitej wspomina PZWDiC i konteksty aktywności Związku, częstokroć przywołując dokumenty na marginesach prowadzonych badań dotyczących innych zagadnień, przykładowo: W. Władyka, *Prasa codzienna w Polsce (1918–1939). Charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, R. XIII, z. 2; A. Rudziński, *O koncernach „prasy czerwonej” i „IKC” 1926–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, R. VII, z. 1; A. Notkowski, *Państwowa polityka prasowa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939) cz. 1*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XVII, nr 1; A. Paczkowski, *Polska prasa codzienna w latach 1918–1939. Niektóre kierunki przemian*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, t. 12–13; tegoż *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3. Ważnym opracowaniem nt. wydawców i redaktorów, o ich uprawnieniach, a także zakresie obowiązków określonych prawem prasowym jest opracowanie M. Pietrzaka, *Reglamentacja wolności prasy w Polsce (1918–1939)*, Warszawa 1963. Autor tego tekstu otrzymał informację o powstaniu pracy magisterskiej poświęconej PZWDiC przygotowanej pod opieką A. Notkowskiego w Wyższej Szkole Dziennikarskiej im. A. Wańkowicza w Warszawie, jednakże pomimo prób nie zdołał do niej dotrzeć.

⁵ S. Kauzik, *Wytuczne organizacje i działalności związku wydawców [w:] 10 lat pracy Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism 1928–1938*, Warszawa 1939, s. 5. W pierwszym numerze „Prasy” do tej problematyki nawiązywał F. Głowiński (*O jednolitej organizacji pracy*, 1930 z. 1, s. 3), stwierdzając: „Przez długie lata polska produkcja wydawnicza nie zrzeszając się, dobrowolnie pozbawiała się tego wszystkiego, co organizacja dać może dla podniesienia powagi i zawodowego poziomu prasy oraz dla poprawy jej sytuacji materialnej”. K. Badziak (*Zabiegi polskiego...*, dz. cyt., s. 47) akcentuje, że konsumpcja papieru gazetowego szczególnie zwiększyła się w okresie 1926–1928, a rekordowy był rok ostatni.

⁶ Rozporządzenia opublikowanego 10.05.1927 (Dz.U Nr 45 poz. 398), które zostało uchylone uchwałą Sejmu 19.09.1927, jednakże z powodu braku publikacji obowiązywało aż do lutego 1930 (patrz: *Zarządzenie Prezydenta*

Przytoczona argumentacja nie może jednak zadowalać i nie wyczerpuje problemu. Nie negując jej znaczenia, należy postrzegać decyzję branży o powołaniu organizacji związkowej nie tylko przez pryzmat jej trudności wewnętrznych, ale także ze względu na uwarunkowania społeczno-gospodarcze oraz o charakterze politycznym wobec jakich środowisko znalazło się w latach 1927 i 1928, i którym musiało sprostać.

Dynamiczny rozwój prasy i wydawnictw, wspomniany przez Kauzika, miał swoje korzenie w polepszającej i stabilizującej się sytuacji gospodarczej Polski. Po latach gospodarki wojennej i powojennego chaosu gospodarczego⁷ nastał czas przeprowadzania głębokich reform⁸. Zahamowano inflację, ustabilizowano budżet, co uchroniło kraj nie tylko przed trudnościami ekonomicznymi, ale i tymi natury politycznej⁹. Okres, który nastąpił po 1926 to czas ożywienia dostrzegalnego w różnych sektorach gospodarki, to czas krótkotrwałego rozwoju, stabilizacji gospodarczej i finansowej, dotyczący także – co

oczywiste – branży wydawniczej. Sprzyjało to rządowi pomajowym, ułatwiając korzystanie z owoców reform zapoczątkowanych przez Władysława Grabskiego¹⁰.

Dla branży wydawców nie bez znaczenia były także uwarunkowania o charakterze politycznym. Zamach stanu Józefa Piłsudskiego otworzył nowy etap w historii licznych środowisk¹¹. Decydujący wpływ na ich rozwój zaczęła wywierać sytuacja wewnętrzna i wezwania do szeroko rozumianego uzdrowienia – sanacji ustroju. W polityce prasowej państwa konsekwencją była m.in. narastająca restrykcyjność¹². Wydarzenia z maja stanowiły silny impuls do działalności publicznej. Zwycięstwo obozu sanacyjnego niejako wymusiło przyspieszenie procesu poszukiwania nowych form organizacyjnych i metod działalności¹³.

Czas konsolidacji dla środowisk powiązanych z obozem władzy nadszedł jesienią 1927 r. Wiązał się z kończąca się kadencją Sejmu, wyznaczeniem daty wyborów parlamentarnych oraz przygotowaniem do obchodów

Rzeczypospolitej z dnia 28 lutego 1930 r. w sprawie ogłoszenia uchwały Sejmu uchylające rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. D.U.R.P. nr NR. 45, poz. 398 i 399, opublikowane: Dz.U 1930 Nr 14 poz. 92), w tej kwestii: *Czy dekret prasowy obowiązuje?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1928, nr 1, s. 98–116 oraz S. Kauzik, *Wytoczne organizacji...*, dz. cyt., s. 5.

⁷ Patrz szeroko: Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, t. 1, *W dobie inflacji 1918–1923*, Warszawa 1967; tychże, *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1971, s. 61 i n.; W. Zaleski, *Dorobek gospodarczy odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*, Londyn 1975, s. 11 i n.

⁸ Zagadnienie to posiada szeroką literaturę, patrz m.in.: Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, t. 2, *Okres kryzysu poinflacyjnego i ożywienia koniunktury (1924–1929)*, Warszawa 1971; Z. Karpiński, *Bank Polski 1924–1939*, Warszawa 1958; W. Morawski, *Od marki do złotego. Historia finansów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2008, s. 87–120; A. Fronczek-Kwarty, *Polityka finansowa i gospodarcza rządu Władysława Grabskiego w okresie reformy walutowo-skarbowej (1923–1924)*, Poznań 2014.

⁹ M. Jabłonowski, *Z dziejów gospodarczych Polski lat 1918–1939*, Warszawa 1992, s. 92 i n., a także W. Morawski, *Od marki...*, dz. cyt., s. 121–156.

¹⁰ M. Jabłonowski, *Z dziejów...*, dz. cyt., s. 97–98.

¹¹ Szerzej patrz: M. Jabłonowski, *Budowa zaplecza politycznego obozu władzy po 1926 roku (na przykładzie ruchu byłych wojskowych)* [w:] *Józef Piłsudski. Dziedzictwo epoki – wyzwania dla współczesności*, red. naukowa A. Kosecki, J. Cymerski, Pułtusk 2015, s. 97–121.

¹² W tej kwestii patrz: M. Pietrzak, *Reglamentacja wolności...*, dz. cyt. czy ostatnio E. Kaszuba, *System propagandy...*, dz. cyt., s. 96–97.

¹³ Jako jedne z pierwszych uaktywniły się środowiska kombatanckie, tworząc Związek Naprawy Rzeczypospolitej „Naprawa”, patrz szerzej: P. Waingertner, *„Naprawa” 1926–1939. Z dziejów obozu pomajowego*, Warszawa 1999. Interesująco na temat rozterek i szczególnie aktywnych w tym okresie działaczy Związku Powstańców Śląskich pisze E. Długajczyk, *Sanacja śląska 1926–1939. Zarys dziejów politycznych*, Katowice 1983, s. 42 i n.

dziesiątej rocznicy niepodległości. Zasadnicze posunięcia w tym zakresie nastąpiły w pierwszych tygodniach 1928 r. W styczniu zaczęły powstawać Komitety Współpracy z Rządem, w ich skład wchodził przedstawiciel licznych środowisk obozu pomajowego opowiadających się za wzmocnieniem władzy wykonawczej. Po wyborach stworzono klub parlamentarny Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem i rozpoczął się proces budowy struktur terenowych partii¹⁴ – prezesem Bloku został Walery Sławek¹⁵. W tym samym miesiącu Prezydium Demokratycznego Komitetu Wyborczego Kobiet ogłosiło *Deklarację Ideową*. Komitet był porozumieniem stowarzyszeń kobiecych aprobujących ideologię i przywództwo Piłsudskiego. Po wyborach powstał Związek Pracy Obywatelski Kobiet, którego przewodniczącą została Zofia Moraczewska¹⁶. Związek ten stał się największą organizacją kobiecą związaną z obozem rządzącym¹⁷. Kilka tygodni później utworzono związek związków kombatanckich pod nazwą Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny. Jej prezesem został Roman Górecki,

a w skład weszły prorządowe organizacje kombatanckie, ze Związkiem Legionistów Polskich na czele¹⁸. Federacja stała się największą organizacją kombatancką współdziałającą z obozem sanacyjnym¹⁹. Zasygnalizowany proces posiada bogatą literaturę, by przykładowo odwołać się z jednej strony do klasycznych już prac Jerzego Halbersztadta²⁰ czy Andrzeja Chojnowskiego²¹, a z drugiej – do opublikowanej w ostatnim okresie monografii Joanny Duftrat²². Stanowił ponadto istotny element szerszego projektu konsolidacji i rozszerzenia bazy społecznej obozu sanacyjnego w myśl hasła „Wszystko dla państwa, jego rozwoju, bezpieczeństwa i mocarstwowego stanowiska w świecie”²³.

W ramach wspomnianego projektu postrzegano także środowisko wydawców prasy. Elżbieta Kaszuba słusznie odnotowała, że obóz sanacyjny jako dysponent podstawowych narzędzi władzy – środków przymusu, zasobów finansowych czy wychowania w duchu państwowym – mógł odgrywać z jednej strony rolę mecenasa prasy, z drugiej wywierać nacisk²⁴. Strategiczne cele obozu sanacyjnego sprowadzały się w tym

¹⁴ Patrz m.in. A. Chojnowski, *Piłsudczycy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem*, Wrocław–Warszawa 1986 oraz tegoż, *Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem* [w:] *Encyklopedia Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, a także K. Dziuda, *Dzieje...*, dz. cyt. czy P. Olstowski, *Obóz...*, dz. cyt., patrz zwłaszcza rozdział III.

¹⁵ Szerzej m.in. J.M. Nowakowski, *Walery Sławek (1879–1939). Zarys biografii politycznej*, Warszawa 1988; *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994; L. Malinowski, *Politycy II Rzeczypospolitej*, t. 2, Toruń 1995; *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, Warszawa 2004.

¹⁶ I. Florczak, *Z. Moraczewska (1873–1958). Kobieta – polityk II Rzeczypospolitej* [w:] „Acta Universitatis Lodiensis. Folia historica” 2003, t. 77; patrz także: *Kobiety i świat polityki w niepodległej Polsce 1917–1939*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 1996.

¹⁷ Szeroko: J. Duftrat, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, Kraków 2013.

¹⁸ M. Jabłonowski, *Sen...*, dz. cyt., s. 61 i n.; *Czy wiesz kto...*, dz. cyt., s. 220–221; *Słownik biograficzny...*, dz. cyt., s. 391–392; patrz także: Z. Landau, *Bank Gospodarstwa Krajowego*, Warszawa 1993.

¹⁹ Patrz: M. Jabłonowski, *Sen...*, dz. cyt., oraz A. Niewęglowska, *Federacja...*, dz. cyt., s. 84 i n.

²⁰ J. Halbersztadt, *Józef Piłsudski i jego współpracownicy wobec problemu wyborów parlamentarnych w Polsce w latach 1926–1928. Z badań nad genezą BBWR*, „Dzieje Najnowsze” 1984, z. 1.

²¹ A. Chojnowski, *Piłsudczycy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem*, Wrocław–Warszawa 1986, patrz zwłaszcza rozdział I poświęcony genezie partii.

²² J. Duftrat, *W służbie...*, dz. cyt.

²³ M. Jabłonowski, *Budowa zaplecza politycznego...*, dz. cyt.

²⁴ E. Kaszuba, *System propagandy...*, dz. cyt., s.91.

okresie do zdobywania wpływów w najpoczytniejszych gazetach, zarówno w ośrodkach wielkomiejskich, jak i na prowincji oraz tworzenia ogólnokrajowej sieci pism związanych z obozem rządzącym, zdolnych do realnego wsparcia jego działań oraz aktywnego zwalczania wydawców otwarcie opozycyjnych²⁵. Prowadzona polityka prasowa stawiała sobie za cel szeroko pojmowane podporządkowanie i kontrolowanie wydawców. Ci ostatni w zaistniałej sytuacji posiadali jedynie wątłe wsparcie w rodzimym kapitale, który z trudem wywiązywał się z roli protektora mediów²⁶.

Władze, na co przed laty zwracał uwagę Andrzej Notkowski, a współcześnie Rafał Habielski, stosowały wobec prasy, zwłaszcza opozycyjnej, różne formy nacisku, zarówno politycznego (organizowane polemiki czy kampanie prasowe), jak i gospodarczego (konfiskaty nakładów, grzywny, zawieszanie wydawnictw czy dezorganizowanie ich zaplecza technicznego i kolportażu)²⁷. Wiesław Władyka zwracał uwagę, że przyjęcie postawy opozycyjnej czy nawet niechętniej wobec obozu sanacyjnego było, w sensie dosłownym, bardzo kosztowne, bowiem wspomniane naciski mogły zniszczyć wydawnictwa silnie ekonomicznie lub te, których właściciele byli skłonni ponosić tego typu ofiarę w imię wyższych racji²⁸.

Wspomniane działania nie mogły nie niepokoić wydawców, tym bardziej, że w obozie władzy w drugiej połowie 1926 r. pojawiła się m.in. idea stworzenia instytucji, która mogłaby odgrywać rolę swoistego centrum skupiającego wydawców i współpracowników pism lokalnych²⁹. Liczono na współpracę m.in. ze Związkiem Literatów i Dziennikarzy RP oraz z Polskim Związkiem Prasy Prowincjonalnej (w tym czasie zrzeszającym 37 wydawców). Jesienią 1926 r. ruszyły przygotowania organizacyjne, wspierane przez administrację rządową i samorządową w celu zwołania ogólnopolskiego Zjazdu Prasy Prowincjonalnej. Przygotowywała go komisja, na której czele stanął Aleksander Patkowski³⁰. Po rocznych wysiłkach przedsięwzięcie nie przyniosło oczekiwanego sukcesu. Zjazd odbył się w grudniu 1927 r., jednakże w obradach wzięło udział tylko 18 uczestników reprezentujących 7 wydawnictw prowincjonalnych³¹. Władze nie rezygnowały – zapowiedziano Walny Zjazd Prasy Prowincjonalnej, który nie doszedł do skutku m.in. z powodu zaostrzającej się walki politycznej w toku kampanii wyborczej. Z punktu widzenia zamiarów obozu rządzącego znacząco zmieniła się również sytuacja korporacji prasowych. Na czele Polskiego Związku Prasy Prowincjonalnej stanęli bowiem ludzie bliscy ideowo lub przychylni Narodowej Demokracji³². Pojawiła się ponadto nowa, niezależna i pozarządowa inicjatywa – PZWDiC.

²⁵ Tamże, s. 91. W tym kontekście R. Habielski (*Wolność i odpowiedzialność...*, dz. cyt., s. 98) słusznie zwraca uwagę, że od tego czasu kryteria tego, co wolno, a czego nie wolno pisać w prasie, nie tyle będą zależeć od przepisów prawa, ile od celów stawianych sobie przez obóz władzy.

²⁶ E. Rudziński, *O koncernach...*, dz. cyt., s. 147–148.

²⁷ A. Notkowski, *Państwowa polityka prasowa...*, dz. cyt., s. 74 oraz R. Habielski, *Wolność i odpowiedzialność...*, dz. cyt., s. 97 i n; patrz także: W. Władyka (*Krew...*, dz. cyt., s. 165), który cytuje m.in. M. Krzepakowskiego, redaktora „Ostatnich Wiadomości”: „Zrazu upieraliśmy się przy „apolityczności” (...) Przyszedł jednak moment (...) kiedy zmuszeni byliśmy zamieścić BBWR-owskie numerki. Nadesłali nam komisję budowlaną”.

²⁸ W. Władyka, *Krew...*, dz. cyt., s. 157–158.

²⁹ Patrz szerzej: E. Kaszuba, *System propagandy...*, dz. cyt., s. 92.

³⁰ W tym czasie przewodniczącym Sekcji Powszechnych Uniwersytetów Regionalnych należącej do Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, szerzej: A. Notkowski, *Prasa w systemie...*, dz. cyt., ss. 204, 207.

³¹ E. Kaszuba, *System propagandy...*, dz. cyt., s. 93–94.

³² Tamże, s. 95–96.

Powołanie Związku

Pomysł powołania stałego i zinstytucjonalizowanego porozumienia wydawców prasy nie był nowy. Projekty w tym zakresie pojawiały się już w początkach XX wieku i nie ustawały po odzyskaniu niepodległości³³. W Polsce lat 20. wydawaniem prasy zajmowały się m.in. partie polityczne, związki i stowarzyszenia, organizacje społeczne i kulturalno-oświatowe, agendy władz samorządowych, instytucje kościelne, szkoły, a także osoby prywatne³⁴. Wobec narastających trudności ekonomicznych środowiska, działań i nacisków obozu władzy³⁵, a także biorąc pod uwagę doświadczenia wielu krajów, przedstawiciele największych firm wydawniczych uznali za konieczne podjęcie kroków wyprzedzających. Celem stało się stworzenie narzędzia obrony praw środowiska oraz drożnego kanału pomiędzy nim a decydentami.

Działania organizacyjne zaczęły przynosić efekty w połowie 1928 r., głównie w środowiskach warszawskim i poznańskim³⁶. Grupa inicjatorów reprezentowała zróżnicowane postawy i formy aktywności: działaczem Narodowej Demokracji był zaprzyjaźniony z Romanem

Dmowskim wydawca, poligraf i księgarz Mieczysław Niklewicz z „Gazety Warszawskiej”³⁷. Bliski jego poglądom, aktywny w komitetach organizowanych przez obóz narodowy był Edward Pawłowski – drukarz i wydawca „Kurieria Poznańskiego” i „Orędownika Wielkopolski”, właściciel „Drukarni Polskiej” S.A., prezes m.in. Związku Pracodawców i Związku Organizacji Przemysłu Graficznego i Wydawniczego, skarbnik Towarzystwa Przemysłowego, członek Komitetu Wojewódzkiego Organizacji Obrony Państwa w Poznaniu w 1926 roku³⁸. Działaczem społecznym, posłem i senatorem z ramienia Chrześcijańskiej Demokracji, sympatyzującym z działaniami Centrolewu, był ks. Franciszek Gąsiorowski z „Rzeczpospolitej”³⁹. W opozycji wobec obozu piłsudczyków, sympatyzujący m.in. z Ignacym J. Paderewskim i Władysławem Sikorskim, występujący w obronie więźniów brzeskich, byli Ignacy Mrozowski⁴⁰, prezes Rady Zarządzającej spółki „Kurier Warszawski” i Konrad Olchowicz⁴¹, członek warszawskiego syndykatu dziennikarzy, prezes Towarzystwa Literatów i Dziennikarzy, członek zarządu Zrzeszenia Pisarzy Kato-

³³ AAN, PZWDiC, sygn. 5. Istnienie w niepodległej Polsce znacznej liczby bliskich ideowo związków i organizacji siłą rzeczy nasuwało myśl o powołaniu wspólnych reprezentacji, np. w 1924 r. nastąpiło znaczące uaktywnienie Związku Legionistów Polskich, patrz szerzej: m.in. P. Wróbel, *Kombatanci kontra politycy. Narodziny i początek działania Związku Legionistów Polskich 1918–1923*, „Przegląd Historyczny” 1985, z. 1 oraz M. Jabłonowski, *Sen...*, dz. cyt., s. 41–47.

³⁴ M. Pietrzak, *Reglamentacja...*, dz. cyt., s. 99–103.

³⁵ S. Krzywoszewski (*Na progu naszej pracy*, „Prasa” 1930, z. 1, s. 2) akcentował m.in.: „A jeśli dotąd interesy wydawców w Polsce nie były należycie uwzględniane, jeśli sytuacja moralna i materialna wydawców dzienników i czasopism perjodycznych bardzo daleką jest od tej, jaką być powinna, czyż powodem tego nie jest dotychczasowe rozproszenie wydawców?”

³⁶ AAN, PZWDiC, sygn. 5, patrz także: „Prasa” 1930, z. 1, s. 11 oraz E. Rudziński, *Zagraniczna...*, dz. cyt., s. 345.

³⁷ J. Zieliński, *Niklewicz Mieczysław (1880–1948)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, s. 115.

³⁸ Z. Kaczmarek, *Pawłowski Edward (1870–1939)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 25, s. 494–496.

³⁹ W. Dzwonkowski, *Gąsiorowski Franciszek ks. (1876–1939)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, s. 348; patrz także: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, Warszawa 1981, s. 203–253.

⁴⁰ Z. Lechicki, *Mrozowski Feliks Ignacy (1869–1940)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, s. 214. Warto odnotować, że po wyroku w procesie brzeskim wpłacił kaucję za część osadzonych polityków.

⁴¹ M. Jabłonowski, Z. Anculewicz, *General Władysław Sikorski. Publicystyka generała Władysława Sikorskiego na łamach „Kuriera Warszawskiego” w latach 1928–1939*, Warszawa 1999, s. 12–13 oraz A. Kołodziejczyk, *Olchowicz Konrad* [w:] *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 267.

lickich – wydawcy „Kuriera Warszawskiego”. Bliskie kontakty z obozem władzy utrzymywał przedsiębiorca i największy potentat prasowy okresu międzywojennego, poseł na Sejm 1921–1935 (początkowo z listy PSL „Piast”, po 1926 z listy BBWR) Marian Dąbrowski, wydawca m.in. „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”⁴². Poglądy dziennikarza Ludwika Feliksa Fryze – wydawcy m.in. „Kuriera Porannego” i „Przeglądu Wieczornego” – ewoluowały w latach dwudziestych z pozycji liberalno-mieszkańskich w stronę obozu sanacyjnego⁴³. Grupę uzupełniał właściciel koncernu „prasy czerwonej”, wydawca m.in. „Ekspresu Porannego” i „Kuriera Czerwonego”, Antoni Lewandowski, na tle pozostałych politycznie bez ustalonego oblicza, umiejętnie dostosowujący się do aktualnej sytuacji⁴⁴.

Skład wspomnianej grupy zdaje się przesądzać, że nie poglądy czy próba wsparcia którejs z sił walczących na scenie politycznej, ale realne potrzeby branży legły u podstaw decyzji podjęcia próby powołania niezależnej i samorządnej organizacji⁴⁵. Reprezentanci poszczególnych przedsiębiorstw, poza poważnym wysiłkiem

organizacyjnym, zdecydowali się ponieść ciężar finansowania akcji⁴⁶. Zwraca uwagę, że wśród zaproszonych do współpracy nie znaleźli się wydawcy prasy mniejszości narodowych, a przecież Polska lat 1918–1939 była ojczyzną nie tylko Polaków⁴⁷.

Środowisko wydawców starało się zajmować umiarkowane stanowisko w odniesieniu do bieżącej polityki. Obserwujemy to wyraźnie w okresie gwałtownie narastającego napięcia i konfrontacji latem i jesienią 1930 r. W odrędnym komentarzu na łamach periodyku organizacji, jaki ukazał się z datą wrzesień–październik, podkreślano: „Polska przeżywa ponownie okres wyborów parlamentarnych, wzmagający i zaostrzający grę namiętności politycznych. Tygodnie najbliższe, ostatnia faza walki przedwyborczej, przyniosą dalsze tej gry napięcie. (...) Pamiętać musimy, iż prasa w okresie wyborów, bardziej i wydatniej, niż w czasie zwykłym, pełni rolę politycznego wychowawcy szerokiego ogółu. (...) Wydawcy, redaktorzy, publicyści w okresie wyborczym, bardziej niż kiedykolwiek, winni pamiętać o tem, że brutalne metody walki politycznej, nie

⁴² *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. 1 (A–D), Warszawa 1998, s. 355–356 oraz *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. naukowa J. Majchrowski, przy współpracy G. Mazura i K. Stepana, t. 2, Warszawa 1994, s. 262.

⁴³ A. Bachulski, *Fryze Ludwik Feliks (1874–1948)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, s. 175–176.

⁴⁴ Cz. Lechicki, *Lewandowski Antoni (1890–1946)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 17, s. 205. W ramach koncernu ukazywały się także: „Dzień Dobry”, „Dobry Wieczór” oraz tygodniki „Kino” i „Przegląd Sportowy”. W składzie grupy było także wymieniane nazwisko Kazimierza Młynarskiego – „ABC”.

⁴⁵ P. Borowiec, *Jesteśmy głosem milionów. Dzieje krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny (1910–1939)*, Kraków 2005, s. 155.

⁴⁶ „Prasa” 1930, z. 1, s. 11 oraz E. Rudziński, *Zagraniczna...*, dz. cyt., s. 345.

⁴⁷ Autor zdaje sobie sprawę, że prowokuje to do dyskusji m.in. na temat mniejszości, nacjonalizmu itd. Na obecnym etapie badań trudno przesądzać o przyczynach tej decyzji. W tej materii konieczne są dalsze prace. Mniejszości stanowiły około 35 proc. mieszkańców Drugiej Rzeczypospolitej. Konsekwencją tego stanu rzeczy było ukazywanie się, w różnych okresach, w różnych językach oraz nakładach licznych tytułów prasowych. Przykładowo, środowiska mniejszości ukraińskiej, żydowskiej czy niemieckiej wydawały ich ponad sto każde. Szerzej patrz m.in.: T. Kowalak, *Prasa niemiecka w Polsce 1918–1939. Powiązania i wpływy*, Warszawa 1971; A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918–1939*, Warszawa 1980; tegoż, *Prasa żydowska w II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, R. XXX, nr 2; J. Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985, tegoż, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985; M. Jabłonowski, *Z dziejów gospodarczych...*, dz. cyt., s. 41–46; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001; tegoż, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2005.

tylko wewnętrznie poniżają i brukają jej uczestników, ale że zarazem rezultat dają odwrotny od oczekiwanego.(...) Bez względu na to, pod jakim politycznym znakiem i sztandarem idą poszczególne wydawnictwa do walki wyborczej, wspólnym ich hasłem winno być zachowanie taktu, powagi oraz wzajemnego szacunku w formie wystąpień i walk politycznych⁴⁸.

Komentarz wyszedł prawdopodobnie spod pióra polityka, ekonomisty i działacza społecznego, wspomnianego już wcześniej Kauzika, który odegrał kluczową rolę w dziejach organizacji. Gdy po okresie aktywności w obszarze władzy wykonawczej i bliskiej współpracy z premierem Władysławem Grabskim⁴⁹ po maju 1926 został przeniesiony w stan spoczynku, ten 35-letni były wysoki urzędnik państwowy znalazł się na zawodowym rozdrożu. Rozpoczął pracę w mediach, m.in. współredagował pismo „Drogi Naprawy”, współpracował z „Kurierem Warszawskim”, a materiały jego pióra ukazywały się na wielu innych łamach⁵⁰. Jego ak-

tywność publicystyczna, reputacja i sprawność organizacyjna, wsparte rozbudowanymi kontaktami w świecie polityki, zwróciły nań uwagę wydawców, więc gdy otrzymał propozycję objęcia stanowiska dyrektora biura planowanego Związku, to ją przyjął.

Statut i cele Związku

Grupa inicjatywna przystąpiła do prac, przygotowując, m.in. przy współudziale Kauzika projekt statutu. Dokument precyzujący zadania, skład i organizację Związku był niezbędny w celu ubiegania się o nadanie mu osobowości prawnej. Podpisali się pod nim Antoni Lewandowski, Ludwik F. Fryze, Feliks Mrozowski oraz Mieczysław Niklewicz. Wspomniana czwórka utworzyła tymczasowy zarząd, który miał działać do czasu zwołania ogólnego zebrania konstytucyjnego⁵¹. Procedurę rejestracji zwieńczyło postanowienie Komisarza Rządu na m.st. Warszawę, który 22 października 1928 r. podjął decyzję o wpisaniu Polskiego Związku

⁴⁸ *Przed wyborami*, „Prasa” 1930, nr 2, s. 1–2.

⁴⁹ U progu wojny rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, które kontynuował w Rosji. Edukację skończył w 1927 r. na Uniwersytecie Warszawskim. Ewakuowany na Wschód działał w Moskwie i Petersburgu, gdzie zbliżył się do Narodowej Demokracji i nawiązał współpracę z Władysławem Grabskim. Do Warszawy wrócił w 1918 r., podejmując pracę w Biurze Pracy Społecznej, zaangażował się także jako sekretarz w Biurze Prac Kongresowych przy MSZ. Od końca stycznia 1919 r. współorganizował Główny Urząd Likwidacyjny; równocześnie (1920–1921) był sekretarzem generalnym Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów. Rok 1923 r. rozpoczął czas bliskiej współpracy Stanisława Kauzika z ministrem, a następnie premierem Władysławem Grabskim, który powołał go na szefa Biura Prezydialnego Ministerstwa Skarbu, po czym mianował dyrektorem gabinetu, a w lutym 1924 r. powierzył mu funkcję dyrektora Departamentu Prezydialnego. Na tym ostatnim stanowisku Kauzik zajmował się nie tylko kwestiami związanymi z naprawą skarbu państwa, ale także prowadził zakulisowe pertraktacje z politykami różnych opcji tworzących Sejm I kadencji, szukał poparcia dla realizowanej przez premiera polityki. Ustąpił po dymisji rządu i w Nadzwyczajnej Kasie Oszczędności podjął pracę nad sprawami samorządów. Szerzej patrz: J. Tomaszewski, *Kauzik Stanisław* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Wrocław–Warszawa 1966–1967, s. 236–237.

⁵⁰ Na temat aktywności S. Kauzika patrz m.in.: archiwalia: AAN, Akta S. Kauzika; opracowania: J. Tomaszewski, *Kauzik Stanisław...* dz. cyt., tegoż, *Stabilizacja waluty w Polsce. Z badań nad polityką rządu polskiego przed zamachem majowym*, Warszawa 1961; Z. Landau, *Polskie zagraniczne pożyczki państwowe 1918–1926*, Warszawa 1961; M. Pietrzak, *Reglamentacja wolności prasy w Polsce (1918–1939)*, Warszawa 1963; W. Póbobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna polski*, t. 1 1864–1914, t. 2 1914–1945, Gdańsk 1990–1991; W. Morawski, *Od marki ...*, dz. cyt.; M.M. Drozdowski, *Władysław Grabski*, Rzeszów 2002 oraz wspomnienia: J. Dąbski, *Pokój ryski – wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy*, Warszawa 1931; W. Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, Rzeszów 2002; S. Mackiewicz, *Zielone oczy*, Warszawa 1958; M. Rataj, *Pamiętniki*, Warszawa 1965.

⁵¹ AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 170–190, patrz: § 51.

Wydawców Dzienników i Czasopism do rejestru stowarzyszeń⁵². Jako adres zrzeszenia podano ulicę Nowowiejską 43⁵³. Siedzibę zmieniono w 1930 r. – Związek przeniósł się do nowego lokalu przy ul. Krakowskie Przedmieście 40, gdzie mieściły się zakłady wydawnicze „Kurier Warszawski”⁵⁴.

Uzyskując osobowość prawną, PZWDiC mógł zacząć rozwijać aktywność na terenie całego kraju. Do jego celów należały doskonalenie prasy periodycznej w Polsce, reprezentacja i obrona interesów wydawnictw oraz normowanie stosunków między nimi. Zamierzano je osiągać przez zastosowanie szeroko zakrojonych działań, do których należały m.in. badania warunków rozwoju ruchu wydawniczego w Polsce oraz prasy za granicą; reprezentacja zbiorowych interesów wydawnictw i przedsiębiorstw prasowych wobec władz i przedsiębiorstw państwowych i samorządowych, a także delegowanie przedstawicieli organizacji do udziału w ich pracach. Do zadań PZWDiC należały ponadto: występowanie z inicjatywami przedsięwzięć gospodarczych oraz współdziałanie w organizowaniu instytucji gospodarczych, społecznych i zawodowych związanych z ruchem wydawniczym; wydawanie pism i publikacji oraz organizacja wystaw prasowych;

organizacja przedsiębiorstw wydawniczych, przemysłowych i handlowych (w tym m.in. jednostek posiadających osobowość prawną: papierni, drukarni, hurtowni papieru i materiałów drukarskich, kolportażu i punktów prasowych, biur ogłoszeń, agencji itp.); rozstrzyganie sporów pomiędzy członkami organizacji za pośrednictwem sądu związkowego, a także interwencje w sytuacjach zatargów pomiędzy członkami organizacji a członkami innych zrzeszeń i korporacji zawodowych⁵⁵.

Zgodnie z zapisami statutu członkiem rzeczywistym Związku mogło być każde przedstawicielstwo prasowe wychodzące w granicach państwa polskiego reprezentowane przez swojego przedstawiciela, przewidywano także członkostwo honorowe organizacji⁵⁶. W praktyce z ramienia wydawców działali właściciele lub naczelnicy dyrektorzy. Czynne i bierne prawo wyborcze przysługiwało członkom rzeczywistym przyjmowanym do Związku przez Radę Związku i opłacającym składki, których wysokość była obliczana według specjalnego klucza, zależnie od wielkości wydawnictwa⁵⁷. Wspomniane składki, obok wpisowego⁵⁸, legatów, subwencji, darowizn, dochodów i procentów od kapitału, tworzyły fundusze Związku. Analiza sprawozdań dowodzi, że PZWDiC oparto

⁵² AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 190, w rejestrze Związek został odnotowany pod nr 513; patrz także: J. Myśliński, *Kalendarium polskiej prasy, radia i telewizji*, Warszawa 2004, s. 63.

⁵³ AAN, PZWDiC, sygn. 1, k. 56.

⁵⁴ Uroczystość odbyła się 20 maja 1930, a otwarcia nowej siedziby dokonał Prezes Rady F. Mrozowski, patrz: „Prasa” 1930, z. 1, s. 12.

⁵⁵ AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 170–171.

⁵⁶ Co określały § 8 i 20 Statutu, patrz: AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 172 i 177.

⁵⁷ Zgodnie z § 19 Statutu za podstawę obliczenia składek rocznych członków rzeczywistych PZWDiC służyła liczba stałych pracowników redakcyjnych, administracyjnych oraz robotników zatrudnionych w przedsiębiorstwie i będących członkami stowarzyszenia w styczniu danego roku. Każde z przedsiębiorstw zliczano do jednej z 15 klas, ustalonych do określenia wysokości składki:

Klasa	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Ilość pracowników	1–5	5–10	10–15	15–20	20–25	25–30	30–35	35–40	40–45	45–50	50–60	60–70	70–80	80–100	ponad 100
Jednostki obliczeniowe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

⁵⁸ Członkowie nowo wstępujący opłacali wpisowe w wysokości 20–300 zł, w zależności od przyznanej klasy, patrz przypis 62.

na solidnych podstawach finansowych, choć w pierwszych miesiącach działalności napotymano na trudności⁵⁹. Zdołano je jednak przezwyciężyć i przykładowo z bilansu brutto Związku w 1932 r. wynika, że obroty sięgnęły prawie 284 tys. zł, bilans netto to 23, 3 tys. zł; zasadnicze pozycje wśród wydatków to koszty biurowe (55,5 tys. zł) i wydawnictwo „Prasa” (8,2 tys. zł); kapitał zapasowy wynosił 8,4 tys. zł. Składki członkowskie wydawnictw przyniosły 40,2 tys. zł, a danina papierowa – prawie 23 tys. zł⁶⁰.

Przyjęto, że władze Związku będą stanowiły: ogólne zebranie członków oraz ogólny zjazd przedstawicieli oddziałów, Rada Związku i Zarząd Związku⁶¹. Zebrania ogólne miały być zwoływane raz do roku, a do ich kompetencji miało należeć podejmowanie decyzji w podstawowych prawach organizacji, wybór Rady Związku, Komisji Rewizyjnej oraz połowy członków Sądu Związkowego⁶². Rada Związku składała się z co najmniej 12 członków wybieranych na trzy lata spośród największych przedsiębiorstw prasowych. W składzie Rady zmiany miały następować w trybie rotacyjnym, a sama Rada, zbierając się co najmniej raz na trzy miesiące, decydowała o zasadniczych sprawach Związku, w tym o wyborze prezesa, wiceprezesów oraz członków zarządu. Ponadto Rada dla realizacji celów statutowych miała prawo tworzyć sekcje i wydziały⁶³.

Założono, że zarząd miał składać się z prezesa, dwóch wiceprezesów oraz co najmniej 5 członków i 3 zastępców wybieranych na okres 3 lat. Miał reprezentować organizację, kierować jej pracami, realizując postanowienia ogólnego zebrania członków oraz Rady Związku. Ustalono, że posiedzenia zarządu winny odbywać się nie rzadziej niż raz na miesiąc⁶⁴. W początkowym okresie tworzyli go wydawcy „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” (Marian Dąbrowski), „Kuriera Porannego” (Ludwik Feliks Fryze), „Rzeczpospolitej” (ks. Franciszek Gąsiorowski), „Expressu Porannego” (Antoni Lewandowski), „ABC” (Kazimierz Młynarski), „Kuriera Warszawskiego” (Feliks Mrozowski), „Gazety Warszawskiej” (Mieczysław Niklewicz) oraz „Kuriera Porannego” (Edward Pawłowski)⁶⁵. Działalność w strukturach Związku podjęło wielu wybitnych wydawców o dużym doświadczeniu życiowym i ugruntowanej pozycji zawodowej. Decyzje podejmowali przede wszystkim w interesie własnych firm, ale również z pobudek ideowych – większość z nich związała się z organizacją na lata.

Organem wykonawczym Związku było Biuro, powoływane przez Radę Związku. Na jego czele stał dyrektor, który uczestniczył w posiedzeniach Zarządu na zasadzie członka i w posiedzeniach Rady z głosem doradczym⁶⁶. Komisja Rewizyjna składająca się z 3 członków

⁵⁹ Prezes Rady Związku F. Mrozowski przyszedł z pomocą finansową organizacji w okresie najpoważniejszych wydatków związanych z kapitalnym remontem i urządzeniem siedziby Związku, przekazując kwotę 3000 zł, patrz: „Prasa” 1930, z. 1, s. 12.

⁶⁰ AAN, PZWDiC, sygn. 74, patrz: *Sprawozdanie Finansowe Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism za rok sprawozdawczy 1932*.

⁶¹ Patrz: § 25 Statutu (AAN PZWDiC, sygn. 2, k. 178).

⁶² Patrz: § 27 Statutu (AAN PZWDiC, sygn. 2, k. 17).

⁶³ Atrybucje Rady określał § 37 Statutu (patrz: AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 183–184).

⁶⁴ Jak wynika z § 40 Statutu (AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 185) do zadań Zarządu należało reprezentowanie Związku, bezpośrednie kierowanie jego sprawami, wykonywanie uchwał ogólnych zebrań członków oraz postanowień Rady, usuwanie członków Związku, czuwanie nad działalnością oddziałów i sekcji, prowadzenie rachunkowości.

⁶⁵ AAN, PZWDiC, sygn. 1, k. 58.

⁶⁶ Patrz: § 45 statutu (AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 186).

i 2 zastępców była wybierana na okres roku. Natomiast Sąd Związku wybierany na 2 lata, w składzie 4 członków i 4 zastępców, mógł obradować w minimalnym składzie 5 członków⁶⁷.

Pierwszy okres aktywności organizacyjnej

Czas finalizacji prac związanych z tworzeniem ram organizacyjnych i prawnych podstaw działalności Związku nastąpił jesienią 1929 roku⁶⁸. Po miesiącach rządów Tymczasowego Zarządu Głównego⁶⁹ w październiku odbyło się Konstytucyjne Ogólne Zebranie PZWDiC. Podjęło ono szereg uchwał, dotyczących m.in. opracowania nowelizacji ustawy prasowej; rozpoczęcia z odpowiednimi władzami dialogu w sprawach kolportażu oraz podatkowych; wydania „Księgi pamiątkowej” poświęconej 200-leciu prasy polskiej, a także założenia Instytutu Dziennikarskiego jako warsztatu badań warunków pracy dziennikarzy⁷⁰. W kwestiach formalnych powołano Radę Związku, którą utworzyli przedstawiciele dużych przedsiębiorstw wydawniczych⁷¹. Dokonano wyboru statutowych władz,

w tym stałych⁷² i niestałych⁷³ członków Rady Związku, Sądu Związku⁷⁴ i Komisji Rewizyjnej⁷⁵. Kolejne Ogólne Zebranie odbyło się po dwóch latach, w maju 1931 roku⁷⁶.

Posiedzenia statutowych ciał Rady Związku i zarządu zwoływano, jak wynika z akt, zasadniczo zgodnie z zapisami statutu, podobnie zebrania Prezydium Rady i zarządu⁷⁷. Przykładowo, we wrześniu 1929 r. Prezydium Zarządu Głównego Związku zajmowało się m.in. opracowaniem planu prac na jesieni, rozpatrzyło także program redakcyjny wydawnictwa „Prasa”. Zarząd Główny skoncentrował się m.in. na wykonaniu budżetu za okres od czerwca do września; upoważnieniu Prezydium do zawarcia porozumień z Zarządem Towarzystwa Księgarni Kolejowych „Ruch” w sprawie instrukcji dla kiosków i sprzedawców peronowych oraz z Polskim Towarzystwem Wydawców Książek i Związkiem Księgarzy Polskich w sprawie utworzenia przez księgarnie prowincjonalne działów sprzedaży polskich pism periodycznych. Ponadto rozpatrywał podania wydawnictw o przyjęcie w poczet członków Związku

⁶⁷ Patrz: § 48 i 49 Statutu (AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 187–188).

⁶⁸ W tym kontekście zwraca uwagę zdecydowana krytyka tych wszystkich, którzy co do powołania PZWPiC mieli wątpliwości, patrz: np. materiał F. Głowińskiego, *O jednolitą organizację prasy*, „Prasa” 1930, z. 1, s. 4.

⁶⁹ AAN, PZWDiC, sygn. 1, k. 60.

⁷⁰ AAN, PZWDiC, sygn. 4, k. 2–4. Zebranie odbyło się 20 i 21 października 1927 r.

⁷¹ M.in. „Bluszcz”, „Express Poranny”, „Kurier Czerwony”, „Gazeta Warszawska”, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, „Kurier Poranny”, „Kurier Poznański”, „Kurier Warszawski”, „Nasz Przegląd”, „Polska Agencja Reklamy” oraz „Polonia”, patrz: AAN, PZWDiC, sygn. 4, k. 1.

⁷² W tej grupie znaleźli się m.in.: M. Dąbrowski, L.F. Fryze, F. Krajna, A. Lewandowski, F. Mrozowski, M. Niklewicz, E. Pawłowski, Z. Pieracki, D. Rozencajg i Z. Wieniawa-Chmielewski, patrz: uchwała nr 4 AAN, PZWDiC, sygn. 4, k. 1.

⁷³ W tej grupie znaleźli się m.in. S. Bok („Słowo Pomorskie”), A. Budrys Budrewicz („Kurier Wileński”), E. Grocholska („Kobieta Współczesna”), A. Gutowski („Czas”), W. Gebethner („Tygodnik Ilustrowany”), S. Jeleński („Tęcza”), S. Krzywoszewski („Świat”), Cz. Mikulski („Przegląd Techniczny”), S. Pawlikowski („Pielgrzym i Goniec Pomorski”), J. Włodarski („Płomyk i Płomyczek”), K. Ziętowski („Dziennik Kujawski”) oraz A. Zdanowski („Robotniczy Przegląd Gospodarczy”), patrz: uchwała nr 5 AAN, PZWDiC, sygn. 4, k. 1–2.

⁷⁴ W składzie Sądu znaleźli się m.in.: W. Buchnera („Mucha”), O. Bujwida („Polski Esperantysta”) oraz J. Lu-tosławski („Gazeta Rolnicza”), patrz: uchwała nr 6 AAN, PZWDiC, sygn. 4, k. 2.

⁷⁵ Wybrano członków Komisji Rewizyjnej: K. Czerwińskiego („Czasopismo Księgowych”), A. Umgeltera („Dzień Polski”), Ch. Pruszańskiego („Der Moment”) oraz zastępców członków: R. Hofmokl–Ostrowską („Forum”) i A. Szylera („Kupiec Tytoniowy”), patrz: uchwała nr 7 AAN, PZWDiC, sygn. 4, k. 2.

⁷⁶ AAN, PZWDiC, sygn. 8–21. Od 1932 r. do 1939 r. Ogólne Zebrania odbywały się corocznie.

⁷⁷ AAN, PZWDiC, sygn. 22–49.

oraz podjął decyzję o zaszeregowaniu wydawnictwa „ABC” do klasy 15., uprawniającej do stałego członkostwa przedstawiciela tego wydawnictwa w Radzie Związku⁷⁸.

Władze Związku dołożyły starań, aby do większości wydawnictw Rzeczypospolitej dotarły uchwały Ogólnego Konstytuującego Zebrania oraz okólnik o wyłonieniu się jego władz. W konsekwencji liczba wydawnictw – członków Związku – ulegała zwiększeniu. Początkowo było to 45 wydawców, w 1930 r. w strukturze organizacji znaleźli się wydawcy wszystkich dzienników i prawie wszystkich czasopism, których nakład przekraczał 10 000 egzemplarzy (z wyjątkiem paru pism ludowych)⁷⁹. Dwa lata później, w 1932 r., opłaty na rzecz zrzeszenia uiszczało 111 wydawców⁸⁰. Już w 1929 r. w odpowiedzi na pytanie magistratu m.st. Warszawy, jaki procent ogólnej produkcji krajowej reprezentuje zrzeszenie, stwierdzono, że biorąc pod uwagę ilość papieru zużywaną przez wydawnictwa w Polsce, członkowie PZWDiC reprezentują 75–80 proc. produkcji⁸¹.

Zgodnie z postanowieniami statutu Związek mógł tworzyć oddziały okręgowe⁸². Miały one posiadać „samodzielność wewnętrzną w sprawach ich dotyczących” i zamierzano powoływać je równoległe ze strukturami centralnymi. Niestety, Związek w tym zakresie, podobnie jak wiele innych organizacji⁸³, nie odniósł spektakularnych sukcesów. Docelowo zakładano utworzenie 10 okręgów, ich obszar aktywności na zachodzie i w centrum miał się pokrywać z obszarami województw. W pasie województw wschodnich planowano skupiać po trzy województwa⁸⁴. Siedziby władz okręgowych zamierzano umiejscawiać w miastach wojewódzkich, w związku z tym przygotowano odpowiednie instrukcje i regulaminy. Jedynie wydawnictwa województw zachodnich podjęły w terenie poważną akcję organizacyjną, której inicjatorem był Edward Pawłowski, naczelny dyrektor wydawnictw „Kurier Poznański” i „Orędownik Wielkopolski”⁸⁵. Trudności organizacyjne i kadrowe oddziałów terenowych były, jak się wydaje, konsekwencją głębokich różnic spo-

⁷⁸ Patrz: *Życie organizacyjne. Z działalności Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism*, „Prasa” 1930, z. 2, s. 14.

⁷⁹ Patrz notatka: *Wydawnictwa zrzeszone w Związku*, „Prasa” 1930, z. 1, s. 12 oraz K. Badziak, *Zabiegi Polskiego...*, dz. cyt., s. 49.

⁸⁰ AAN, PZWDiC, sygn. 74, patrz: załącznik nr 2 do bilansu na 31.12.1932 r. W grupie wpłacających ponad 1500 zł składki członkowskiej do kasy Związku znaleźli się m.in. wydawcy „ABC”, „Bluszcza”, „Gazety Polskiej”, „Gazety Warszawskiej”, „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”, „Kuriera Porannego”, „Kuriera Poznańskiego”, „Kuriera Warszawskiego”, „Der Moment”, „Prasy Polskiej S.A.” czy „Tęczy”. W 1939 r. liczba członków PZWDiC wynosiła 164; w latach 1931–1939 w świetle materiałów organizacji (AAN, PZWDiC, sygn. 4–5) kształtowała się następująco: 1931 – 80; 1932 – 111; 1933 – 106; 1934 – 116; 1935 – 121; 1936 – 131; 1937 – 140; 1938 – 147; 1939 – 164.

⁸¹ AAN, PZWDiC, sygn. 1, k. 57.

⁸² Patrz: § 22–24 Statutu, AAN, PZWDiC, sygn. 2, k. 177–178.

⁸³ Przykładowo: FPZOO i związki ją tworzące miały bardzo podobne problemy, patrz: M. Jabłonowski, *Sen...*, dz. cyt., s. 111–114.

⁸⁴ Patrz: AAN, PZWDiC, sygn. 1, k. 56. Jak wynika z odpowiedzi z dnia 26.08.1929 (kwestionariusz Wydziału Przemysłowego Magistratu m.st. Warszawy) stan Oddziałów przedstawiono następująco: Pomorski w Toruniu („Słowo Pomorskie”); Poznański („Kurier Poznański”); Śląski w Katowicach („Polska Zachodnia”); Krakowski („IKC”); Lwowsko-Stanisławowsko-Tarnopolski we Lwowie („Nowy Wiek”); Warszawski; Łódzki („Kurier Łódzki”); Kielecki w Częstochowie („Goniec Częstochowski”); Wołyńsko-Lubelsko-Poleski w Lublinie („Express Lubelski”); Wileńsko-Białostocko-Nowogródzki („Express Wileński”). Z cytowanego dokumentu wynika (k. 62), że zarządy Oddziałów: Toruń, Łódź i Częstochowa znajdowały się na etapie konstituowania.

⁸⁵ Patrz notatka: *Współpraca prowincjonalnych członków Związku*, „Prasa” 1930 z. 1, s. 12–13.

leczno-kulturowych poszczególnych dzielnic. Unifikacja w tym zakresie przebiegała w Drugiej Rzeczypospolitej powoli⁸⁶. Na początku lat trzydziestych wiele z okręgów znajdowało się jeszcze w stadium organizacji. Spuścizna aktowa sugeruje, że duża część z nich nie przejawiała większej aktywności⁸⁷.

Struktura Związku ewoluowała. W pierwszym okresie jego działalności powołano sekcje: Kolportażową, Ogłoszeniową, Redakcyjną, Prasy Periodycznej, Prasy Prowincjonalnej i Propagandy Czytelnictwa. W maju 1930 r. nastąpiła reorganizacja, po której funkcjonowały 4 sekcje: Prasy Codziennej i Prasy Periodycznej (obie posiadały komisję: Redakcyjną, Kolportażową i Ogłoszeniową), Prasy Prowincjonalnej i Propagandy Czytelnictwa. W kolejnych latach nie ustawano w działaniach mających na celu jej doskonalenie. Przykładowo, Rada Związku w październiku 1931 r. powołała 3 komitety: Prasy Codziennej i Stołecznej, Prasy Codziennej Prowincjonalnej, Prasy Periodycznej. Zmiany następowały także w kolejnych latach⁸⁸.

Wspomniane Sekcje, Komitety i Komisje były kolegialnymi organami Związku zajmującymi się problemami z zakresu określonego przez ich nazwy. Niektóre w zespole akt zgromadzonych w Archiwum Akt Nowych nie pozostały po sobie nawet śladu aktywności. Wydaje się, że miały raczej charakter opiniodawczy i doradczy. Faktyczne załatwianie spraw skupiało się w Biurze Związku i w poważnym stopniu było związane z aktywnością dyrektora Kauzika.

Podstawową pozostawała działalność statutowa organizacji. Wśród zagadnień, którymi w drugiej połowie 1929 r. zajął się Tymczasowy Zarząd Główny, znalazła się kwestia unormowań legislacyjnych⁸⁹. Chodziło o zajęcie stanowiska wobec wniosku posłów dziennikarzy, którzy w maju 1928 r. złożyli do łaski marszałkowskiej projekt ustawy o unormowaniu stosunków prawnych zawodu dziennikarskiego. Tymczasowy Zarząd wystąpił z krytyką projektu poselskiego w formie pisma do przewodniczącego sejmowej podkomisji. Domagał się w nim wysłuchania przedstawicieli Zarządu i udzielenia zgody na ich uczestnictwo w obradach. Decyzją Marszałka Sejmu w lutym 1929 r. reprezentanci Związku zostali dopuszczeni do udziału w pracach parlamentarnych w charakterze rzeczoznawców⁹⁰. Efektem było m.in. przygotowanie przez nich i przesłanie na ręce Marszałka projektu ustawy „O urządzeniu zawodu dziennikarskiego”⁹¹.

Rynek prasy po 1929 r. wobec kryzysowych zjawisk w gospodarce silnie odczuwał rozliczne fluktuacje, których konsekwencją były poważne straty ponoszone przez wydawców. W ich opinii pogłębiała je polityka władz, które częstokroć – z powodu uchybień przepisom sanitarno-budowlanym, administracyjnym czy z tytułu czynności egzekucyjnych przy ściąganiu zaległych podatków – zamykały drukarnie. W listopadzie 1930 r. odbyły się w tej sprawie posiedzenia komisji PZWDiC oraz Związku Syndykatów Dziennikarzy – chodziło o przygotowanie wspólnie-

⁸⁶ Patrz szerzej: m.in. J. Żarnowski, *Ojczyzną był język i mowa...*, dz. cyt., Warszawa 1978, s. 200.

⁸⁷ AAN, PZWDiC, sygn. 3 i 5.

⁸⁸ AAN, PZWDiC, sygn. 5.

⁸⁹ Szerzej patrz: R. Habielski, *Wolność czy odpowiedzialność...*, dz. cyt. s. 158–163.

⁹⁰ Projekt dziennikarzy został złożony 22 maja 1928 r. W tej sprawie Związek reprezentowali F.L. Fryze oraz M. Niklewicz, a posiedzenie odbyło się 20 lutego 1929 r.

⁹¹ Projekt opatrzone datą 15.03.1929 r. Wychodził on z założenia, że zawód dziennikarski, z uwagi na charakterystykę pracy polegającą na indywidualnej twórczości piszącego zbliżony jest do zawodów wolnych, takich jak lekarze czy adwokaci – wysuwał więc koncepcję utworzenia Izb Prasowych obejmujących w jednej organizacji wydawców i dziennikarzy, patrz szerzej: *O Izby Prasowe w Polsce*, „Prasa” 1930, z. 1, s. 13.

go wystąpienia⁹². Zredagowano memoriał do kierowników resortów przemysłu i handlu, pracy i opieki społecznej, skarbu oraz spraw wewnętrznych. Wskazywał on na niebezpieczeństwa dla przemysłu wydawniczego i graficznego wynikające z polityki władz, a zwłaszcza bezwzględnego przeprowadzania akcji egzekucyjnej przy ściąganiu podatków. Ponadto akcentowano ryzyko wzrostu bezrobocia wśród dziennikarzy i pracowników administracyjnych branży. Dokument zawierał prośbę o wydanie odpowiednich korygujących zarządzeń, a także szereg konkretnych postulatów, m.in. w sprawach złagodzenia akcji organów egzekucyjnych, a także powoływania do komisji rządowych przedstawicieli zainteresowanych organizacji. Memoriał doręczono ministrom, a w odpisie – Komisarzowi Rządu m.st. Warszawy⁹³.

Do pierwszych prac ekspertów Związku należał udział w zespole powołanym przez ministra przemysłu i handlu przygotowującym nową taryfą celną⁹⁴. Uwagę struktur Związku przyku-

wały problemy działalności ogłoszeniowej i reklamy – w tej sprawie rozpisano ankietę wśród kilkuset wydawców, a wnioski przedstawiono władzom⁹⁵. W kolejnych miesiącach agendy PZWDiC koncentrowały się m.in. na zagadnieniach dotyczących: ustawodawstwa prasowego i jego stosowania (m.in. ustawa dziennikarska i układ zbiorowy dla dziennikarzy); spraw podatkowych i celnych; cen papieru i płac drukarzy; kolportażu (m.in. przedsiębiorstw i opłat kolportażowych, zwłaszcza pocztowych); agencji informacyjnych; propagandy czytelnictwa; reklamy i agencji reklamowych; działalności ogłoszeniowej; stosunków między wydawnictwami prasowymi, a także między wydawnictwami, dziennikarzami i ich organizacjami; polemik prasowych itp. Związek brał udział w pracach wspólnych komisji wydawców i dziennikarzy⁹⁶. Z uwagi na przedłużający się kryzys gospodarczy⁹⁷ podjęto m.in. próbę wypracowania koncepcji walki z jego skutkami. Sprowadzały się one do dwóch zasadniczych tez: dokonania istotnego zmniejszenia

⁹² W posiedzeniach komisji 5 i 7 listopada wzięli udział z ramienia Związku Wydawców: Stefan Krzywoszewski, Mieczysław Niklewicz, Jerzy Szapiro i Stanisław Kauzik; z ramienia Związku Syndykatów Dziennikarzy: Władysław Bazylewski, Witold Giełżyński, Stefan Grostern, Bohdan Jarochowski oraz Bernard Zynger, patrz notatka: *W obronie prasy i drukarni*, „Prasa” 1930, z. 3, s. 9.

⁹³ Wspomniany memoriał został zatwierdzony i podpisany 12 listopada 1930 r., patrz: *W obronie...*, dz. cyt.

⁹⁴ AAN, PZWDiC, sygn. 1, k. 63.

⁹⁵ Na ten temat szeroko: W. Władyka, *Krew...*, dz. cyt., s. 134–140; E. Rudziński: *Sprawy ogłoszeniowe w działalności...*, dz. cyt., oraz *Informacyjne agencje...*, dz. cyt. Interesujący materiał na temat funkcjonowania wydawnictw prasowych w latach kryzysu opracowała i opublikowała D. Nałęcz, *Wydawcy w latach kryzysu. Memoriał Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism do Ministra Spraw Wewnętrznych z 22 grudnia 1932 r.* „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XXVII, nr 1, s. 65–78.

⁹⁶ W AAN w zespole PZWDiC patrz m.in.: akta odnoszące się do różnych istotnych problemów prasy i dziedzin pokrewnych, w tym ekonomicznych, politycznych i historycznych (sygn. 220–243); materiały proweniencji prawnej dotyczącej prasy, m.in. ustawy prasowej, orzecznictwa prasowego, konfiskat itp. (sygn. 244–255); archiwalia dotyczące propagandy czytelnictwa i prasy, reklamy prasowej, spraw i umów ogłoszeniowych, agencji reklamowych i Polskiego Radia (sygn. 262–282); akta dotyczące kolportażu m.in. spółek kolportażowych i wykorzystania poczty do kolportażu czasopism (sygn. 314–315); materiały związane z papierem gazetowym, jego produkcją i cenami, a także umów w tym zakresie zawieranych z producentami (sygn. 316–328); materiały poświęcone warunkom pracy i płacy drukarzy, kwestiom umów zbiorowych i konfliktom drukarzy z wydawcami (sygn. 329–341); dokumenty dotyczące udziału Związku w akcjach propagandowych i społecznych (sygn. 445–465), a także dotyczące druku, kolportażu i sprzedaży różnych wydawnictw (sygn. 466–469).

⁹⁷ W kwestiach walki ze zjawiskami kryzysowymi często na łamach „Prasy” zabierał głos S. Kauzik, patrz m.in.: *Przyczyny ciężkiej sytuacji wydawnictw*, „Prasa” 1931, nr 4–5, *Przegląd sytuacji przemysłu wydawniczego*, „Prasa” 1932, nr 4–5.

kosztów produkcji (m.in. obniżka cen papieru, farb, kosztów administracyjnych) oraz przejęcia przez PZWDiC roli ośrodka jednoczącego i koordynującego wysiłki świata wydawniczego⁹⁸. Wiele trudu wkładano w utrzymywanie kontaktów z prasą zagraniczną, brano udział w konferencjach i zjazdach międzynarodowych. Związek dokładał także starań, by być aktywnym członkiem Międzynarodowej Federacji Związków Wydawców Czasopism (FIADEJ)⁹⁹.

Organem Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism został nowo powołany dwumiesięcznik „Prasa”, który nosił podtytuł „Czasopismo poświęcone sprawom wydawniczym i prasowym”¹⁰⁰. Funkcję redaktora pełnił dyrektor biura Związku. Pierwszy numer (zeszyt) ukazał się w lipcu 1930 r. W opinii redakcji, wyrażonej przez Stefana Krzywoszewskiego, pismo miało „służyć nie tylko bieżącym celom Związku, ale podnosić jakość prasy polskiej, być spoiwem środowiska, wskazywać drogi jego rozwoju i informować o mediach, tak w kraju, jak i za granicą”¹⁰¹. Na zawartość numerów składały się przede wszystkim artykuły, m.in. w działach: życie organizacyjne, rynek krajowy, kronika krajowa i zagraniczna, prze-

gląd ustaw i rozporządzeń, przegląd piśmiennictwa. Na jego łamach w latach 1930–1931 ukazało się około pięćdziesięciu tekstów, w tym wiele istotnych dla środowiska¹⁰². Periodyk, w opinii Eugeniusza Rudzińskiego, spotkał się z przychylnym przyjęciem także na terenie międzynarodowym¹⁰³.

Okazją dla zaprezentowania PZWDiC stała się Powszechna Wystawa Krajowa (PWK) w Poznaniu, będąca symbolicznym zbilansowaniem społecznych i gospodarczych dokonań Polski pierwszej dekady niepodległości. Jej istota sprowadzała się do zaprezentowania całokształtu wysiłków władz i społeczeństwa nad odbudową państwa w wielu obszarach (politycznym, społecznym, kulturalnym)¹⁰⁴. Dorobek PWK to istotne sygnały mówiące o rozlicznych możliwościach Drugiej Rzeczypospolitej, także eksportowych. To silny impuls jednoczący dzielnicę kraju, a w wymiarze politycznym to przede wszystkim sukces wizerunkowy. Prace nad projektem ruszyły od schyłku 1926 roku. W celu mobilizacji środowisk, które mogłyby brać udział w przedsięwzięciu, powołano odpowiednie ciała statutowe¹⁰⁵. Inicjatywa, po pewnych wahaniach przede wszystkim natury

⁹⁸ Szerzej: K. Badziak, *Zabiegi Polskiego...*, dz. cyt., s. 53–54. Autor poświęcił swój materiał wysiłkom Związku w kwestii obniżenia cen papieru dla branży.

⁹⁹ AAN PZWDiC, sygn. 349–410, patrz: akta związane ze stosunkami Związku z prasą zagraniczną, głównie europejską oraz udziałem organizacji w międzynarodowych federacjach wydawców; E. Rudziński, *Zagraniczna działalność Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism w latach 1929–1939*, „Rocznik Historii Czołopiśmiennictwa Polskiego”, R. 13, nr 3.

¹⁰⁰ Zawartość tytułu jest dostępna na stronie <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=27776&from=publication> [dostęp: 3.07.2018].

¹⁰¹ Patrz: S. Krzywoszewski, *Na progu naszej pracy*, „Prasa” 1930, z. 1, s. 1.

¹⁰² Patrz m.in.: W. Trzebiński, *Nauka o dziennikarstwie*, „Prasa” 1930, z. 1; Z. Pieracki, *Prasa i poczta*, „Prasa” 1930, z. 2; S. Kauzik, *Kryzys w przemyśle wydawniczym*, „Prasa” 1931, nr 1; tegoż *Przyczyny ciężkiej sytuacji finansowej wydawnictw*, „Prasa” 1931, nr 4–5 i 6–7; W. Natanson, *Zakres odpowiedzialności redaktora odpowiedzialnego czasopisma*, „Prasa” 1931, nr 2; F. Głowiński, *Reklama prasowa w dobie kryzysu*, „Prasa” 1931, nr 12.

¹⁰³ E. Rudziński, *Zagraniczna...*, dz. cyt., s. 348.

¹⁰⁴ Ekspozycja składała się z wystaw: Rządu, Samorządów, Rolnictwa, Przemysłu, Handlu i Rzemiosła, Sztuki, Wychowania Fizycznego, Sportu i Turystyki oraz Emigracji, patrz: Z. Landau, *Powszechna Wystawa Krajowa* [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, t. 2, Warszawa 1981, s. 124.

¹⁰⁵ Był to tzw. Komitet Wielki, z którego składu wyłoniono Radę Główną (prezes Cyryl Ratajski, 1875–1942, prawnik, polityk, działacz gospodarczy, m.in. członek NRL, prezydent Poznania, b. minister spraw wewnętrznych). Organy wykonawcze stanowił zarząd i podległa mu dyrekcja (prezes zarządu i naczelny dyrektor

politycznej, spotkała się z poparciem najwyższych władz kraju¹⁰⁶.

Wśród wystawców nie zabrakło działającej od niewielu miesięcy organizacji środowiska polskich wydawców. Zaproszenie, jak można sądzić, było pochodną nieformalnych powiązań i sympatii politycznych organizatorów PWK i PZWDiC. Pierwsze spotkanie obu stron odbyło się we wrześniu 1928 r., wtedy też powołano komisję odpowiadającą za przygotowania do tej ekspozycji¹⁰⁷. Założone prace organizacyjne i budowlane posuwały się z niezwykłą szybkością. W listopadzie zapadła decyzja o budowie w centralnej części terenu wystawowego, na placu przylegającym do Parku Wilsona, specjalnego i efektownego Pawilonu Prasy¹⁰⁸. Został on sfinansowany wspólnym wysiłkiem władz rządowych, PWK i PZWDiC. W drodze kon-

kursu wyłoniono projekt aranżacji wnętrza¹⁰⁹. Część ekspozycji stanowiła retrospektywa prasy polskiej na przestrzeni czterech stuleci, dopełniały ją m.in. książki, dokumenty i materiały dotyczące cenzury rosyjskiej, austriackiej i pruskiej, organizacji dziennikarskich i instytucji prasowych. Tą część wystawy przygotował we współpracy z dyrekcjami największych bibliotek kraju¹¹⁰ profesor Wyższej Szkoły Dziennikarskiej Stanisław Jarkowski¹¹¹. Drugą część ekspozycji stanowiła wystawa bieżąca. Na podstawie poczynionego rozeznania powołano zarząd grupy wystawców prasy¹¹², który zatwierdził plan przygotowany przez dyrektora Kauzika oraz budżet¹¹³. Na koordynatora tego segmentu powołano poznańskiego wydawcę i jednego z twórców Związku Edwarda Pawłowskiego. W wystawie wzięły udział 184 wy-

---

Stanisław Wachowiak, 1890–1972, prawnik i ekonomista, polityk, działacz gospodarczy, m.in. poseł na Sejm (NPR), b. wiceminister w resorcie Dzielnicy Pruskiej, b. wojewoda pomorski, patrz tegoż: *Czasy które przeżyłem*, Warszawa 1991, s. 112–140.

¹⁰⁶ W 1927 r. honorową prezesurę przyjął prezydent I. Mościcki, a po kilku miesiącach prezesem komitetu honorowego wystawy został marszałek J. Piłsudski.

¹⁰⁷ Spotkanie miało miejsce 28 września 1928. S. Kauzik, *Wystawa prasy [w:] Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu w roku 1929. Dzieło zbiorowe*, t. 4, red. St. Wachowiak, Poznań 1930, s. 303) poza nazwiskami wydawców-założycieli PZWDiC wymienia jeszcze w składzie komisji Wacława Szperbera.

¹⁰⁸ Pawilon Prasy miał 69 metrów długości, 15,5 szerokości i 9,2 wysokości, jego zwieńczenie stanowiła 25-metrowa wieża, budynek zaprojektował inż. Roger Sławski.

¹⁰⁹ Za najlepszy został uznany projekt artysty malarza Edmunda Johna.

¹¹⁰ Były to m.in.: Narodowa, Centralna Wojskowa, Rapperswilska, Ordynacji hr. Krasińskich z Warszawy, Jagiellońska, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu, Książnica im. Kopernika w Toruniu, Uniwersytetu Stefana Batorego oraz im. Wróblewskich w Wilnie, szerzej S. Kauzik, *Wystawa...*, dz. cyt., s. 306–310.

¹¹¹ Stanisław Teofil Jarkowski (1882–1947), dziennikarz, ochotnik w WP w 1920 r.; w 1919 urzędnik w Wydziale Prasowym MSW; 1919–1924 szef Biura Prasowego Związku Ziemian; wicedyrektor i profesor Wyższej Szkoły Dziennikarskiej w Warszawie; członek korespondent Instytutu Prasoznawczego w Berlinie, szerzej patrz: *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 290–291.

¹¹² Skład grupy obejmował S. Boka, „Słowo Pomorskie”; Cz. Wieniawę-Chmielewskiego, „Polonia”; M. Dąbrowskiego, „IKC”; L.F. Fryzego, „Kurier Poranny”, „Przegląd Wieczorny”; ks. F. Gąsiorowskiego, „Rzeczpospolita”; Fr. Głowińskiego, „Express Lubelski”; Gromskiego, „Wiek Nowy”; A. Lewandowskiego, „Express Poranny”, „Kurier Czerwony”; K. Młynarskiego, „ABC”; F. Mrozowskiego, „Kurier Warszawski”; M. Niklewicza, „Gazeta Warszawska”; E. Pawłowskiego, „Kurier Poznański”, „Orędownik Wielkopolski”; J. Stypułkowskiego, „Kurier Łódzki”; F.D. Wilkoszewskiego, „Goniec Częstochowski”; A. Zwierzyńskiego, „Dziennik Wileński” oraz St. Kauzika, dyr. Związku Wydawców.

¹¹³ Zawierał on następujące wytyczne: utrzymanie jednolitej struktury wnętrza Pawilonu Prasy jako artystycznej całości; położenie nacisku na dział historyczny prasy oraz współczesną wystawę czasopiśmiennictwa; wprowadzenie ładu terytorialnego przy eksponowaniu prasy polityczno-informacyjnej, wyodrębnienie w poszczególnych działach prasy periodycznej (artystycznej, gospodarczej); wprowadzenie jednolitych wytycznych dla ekspozycji poszczególnych wydawnictw; zatwierdzanie projektów poszczególnych stoisk przez projektanta aranżacji wnętrza Pawilonu, patrz: S. Kauzik, *Wystawa...*, dz. cyt., s. 311.

dawnictwa, m.in. 44 dzienniki oraz Polska Agencja Telegraficzna. Celem organizatorów było przedstawienie obrazu i rozwoju aktywności środowiska we wszystkich zakresach. Lwią część ekspozycji zajęły wydawnictwa założycieli PZWDiC, które stanowiły odrębne całości, odpowiednio zharmonizowane ze strukturą i dekoracją wnętrza Pawilonu¹¹⁴.

Powszechna Wystawa Krajowa dała możliwości zaprezentowania PZWDiC na forum ogólnopolskim, co z punktu widzenia wizerunkowego było nie do przecenienia, ponadto zademonstrowano możliwości finansowe i sprawność organizacyjną środowiska¹¹⁵. Po-

wołanie PZWDiC i pierwsze miesiące jego aktywności spełniło oczekiwania środowiska wydawców, które otrzymało narzędzie do realizacji swoich interesów. Już po roku Związek był największą i najważniejszą organizacją branży wydawniczej w kraju. Z uwagi na profil i polityczne sympatie liderów nie stał się jednym z elementów zaplecza politycznego obozu władzy. Biorąc pod uwagę jego potencjał i aktywność, mógł spełniać funkcję istotnego podmiotu występującego w imieniu środowiska, znajdując swoje miejsce w życiu społeczno-gospodarczym Drugiej Rzeczypospolitej¹¹⁶.

¹¹⁴ Tenże, *Wystawa...*, dz. cyt., s. 313–314.

¹¹⁵ PWK, uroczyste otwarcie 15 maja, trwała do 30 września 1929 r. – cieszyła się znacznym powodzeniem, także wśród gości zagranicznych i okazała się wielkim sukcesem. Łącznie odwiedziło ją około 4,5 mln osób, patrz szerzej: M. Jabłonowski, *Z dziejów...*, dz. cyt., s. 101–103. Dorobek PWK przedstawiono w opracowaniu *Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu w roku 1929*, red. S. Wachowiak, t. 1–4, Poznań 1930; patrz także: Z. Landau, *Powszechna Wystawa Krajowa...*, dz. cyt., s. 124; J. Kaliński, *Powszechna Wystawa Krajowa* [w:] *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 335.

¹¹⁶ Kres aktywności organizacji nastąpił wraz z upadkiem Drugiej Rzeczypospolitej. Wobec sytuacji wytworzonej przez okupantów, a zwłaszcza zawieszenia wydawnictw należących do Związku, utracił on cel statutowej działalności i źródła dochodów. Prezydium Rady i Zarządu postanowiło 28 listopada 1939 r. przygotować wniosek na ogólne zebranie członków w sprawie likwidacji organizacji. Konsekwencją było zawieszenie działalności, rozwiązanie umów z pracownikami oraz decyzja o zbyciu nieruchomości. Jak wynika z zachowanych akt, do zwołania ogólnego zebrania członków już nie doszło, szerzej patrz: AAN, PZWDiC, sygn. 7.

Bibliografia

- Badziak K., *Zabiegi Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism o obniżki cen papierów wydawniczych w latach 1931–1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XXIV, nr 2.
- Chojnowski A., *Pilsudczycy u władzy. Dzieje bezpartyjnego bloku współpracy z rządem*, Wrocław–Warszawa 1986.
- Habielski R., *Wolność czy odpowiedzialność? Prasa i polityka w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.
- J. Halbersztadt J., *Józef Piłsudski i jego współpracownicy wobec problemu wyborów parlamentarnych w Polsce w latach 1926–1928. Z badań nad genezą BBWR*, „Dzieje Najnowsze” 1984, z. 1.
- Jabłonowski M., *Sen o potęgę Polski. Z dziejów ruchu byłych wojskowych w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Olsztyn 1998.
- Kaszuba E., *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń 2004.
- Nałęcz D., *Zawód dziennikarza w Polsce 1918–1939*, Warszawa–Łódź 1982.
- Notkowski A., *Państwowa polityka prasowa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939) cz 1.*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, R. XVII, nr 1.

- Notkowski A., *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926–1939*, Warszawa–Łódź 1987.
- Paczkowski A., *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980.
- Paczkowski A., *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3.
- Pietrzak M., *Reglamentacja wolności prasy w Polsce (1918–1939)*, Warszawa 1963.
- Rudziński E., *O koncernach „prasy czerwonej” i „IKC” 1926–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, R. VII, z. 1.
- Rudziński E., *Sprawy ogłoszeniowe w działalności Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism w latach 1929–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, R. XIV, nr 1.
- Rudziński, *Zagraniczna działalność Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism w latach 1929–1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, R. XIII, nr 3.
- Władysław W., *Krew na pierwszej stronie. Dzienniki sensacyjne Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.